

Jiří Říhovský, *Die Fibeln in Mähren, Prähistorische Bronzefunde*, Abteilung XIV, Band 9, ss. 135, tabl. 24; Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1993.

Recenzowana pozycja jest kolejną publikacją J. Říhovského dotyczącą wyrobów metalowych z Moraw (obok prac dotyczących szpil¹, sierpów², siekierek, toporków, dłut i młotków)³. Publikacja

ta jest również kolejnym opracowaniem zapinek z Europy, kontynuacją istniejących opracowań dotyczących terenów Dolnej Saksonii⁴, południowych Niemiec, Austrii i Szwajcarii⁵, Tesalii⁶, wysp grec-

¹ J. Říhovský, Die Nadeln in Mähren und dem Ostalpengebiet, PBF XIII/5, 1979.

² J. Říhovský, Die Sichel in Mähren, PBF XVIII/3, 1989.

³ J. Říhovský, Die Äxte, Beile, Meißel und Hämmer in Mähren, PBF IX/17, 1992.

⁴ F. Laux, Die Fibeln der mittleren und jüngeren Bronzezeit in Niedersachsen, PBF XIV/1, 1972.

⁵ P. Betzler, Die Fibeln in Süddeutschland, Österreich und der Schweiz I, PBF XIV/3, 1974.

⁶ K. Kilian, Die Fibeln in Thessalien von der mykenischen bis zur archaischen Zeit, 1975.

kich⁷, Rumunii⁸, północnych Włoch⁹, Bułgarii¹⁰.

Praca J. Říhovskyého stanowi pierwsze całościowe opracowanie fibul z okresu kultur pól popielnicowych i okresu halsztackiego z obszaru Moraw. Do tej pory tylko wąska część publikacji obejmowała analizę pojedynczych grup znalezisk morawskich z opracowaniem chronologii, pochodzenia zabytków, ich rozprzestrzenia.

We wstępie autor zawarł informacje dotyczące historii badań przedstawianego zagadnienia, scharakteryzował kryteria dotyczące podziału typologicznego zapinek. Również we wstępie przedstawił zasady podziału chronologicznego, krótką charakterystykę występowania wyróżnionych typów w poszczególnych okresach, jak i zagadnienie genezy i rozprzestrzenia zapinek na Morawach. Właściwie informacje zamieszczone we wprowadzeniu dotyczące chronologii oraz genezy i rozprzestrzenia są wynikiem dopiero następnie przeprowadzonej analizy (dlatego stanowią swego rodzaju podsumowanie całej pracy) i mogłyby równie dobrze być zamieszczone na końcu książki, jako swego rodzaju wnioski końcowe.

Po wprowadzeniu została przeprowadzona bardzo dokładna analiza materiału zabytkowego. Poszczególne rodzaje, grupy, typy a nawet pojedyncze warianty zapinek zostały szczegółowo omówione. Oprócz analizy formy autor umieścił informacje dotyczące okoliczności znalezienia zabytków, analizuje ich pozycję chronologiczną i ich rozprzestrzenia. Katalog został umieszczony w tekście, przy omawianiu poszczególnych wyróżnionych typów i wariantów; numery katalogowe stanowisk odpowiadają numerom na mapie.

Tom kończy indeks nazw stanowisk występujących w tekście oraz zestaw 24 tablic. Ostatnia tablica przedstawia chronologiczny rozkład wyróżnionych przez autora typów fibul na Morawach.

Autor zebrał praktycznie cały zbiór zapinek z epoki brązu i żelaza z terenów Moraw – łącznie 215 egzemplarzy, z czego 22 stanowią egzemplarze fragmentarycznie zachowane nie dające się poddać klasyfikacji. Nieznany jest kontekst 38 fibul (18% całego zbioru). Z pozostałych 177 zabytków 30% pochodzi ze skarbów, 40% z cmentarzysk (z czego 7 egz. z grobów szkieletowych, 41 egz.

z grobów ciałopalnych, 22 egz. ogólnie z „cmentarzysk”), 18% z osad, 12% zostało znalezionych w jaskini Býčí Skála, (stanowisko to interpretuje się, jako miejsce kultowe ludności kultury horakowskiej).

Jeśli chodzi o natężenie ilościowe w poszczególnych okresach to 34% fibul pochodzi z młodszego okresu epoki brązu, 10% z późnego okresu, 34% z okresu halsztackiego, w przypadku 22% egzemplarzy ich dokładna chronologia jest nieznaną.

W młodszej epoce brązu (tj. wczesnej, starszej i środkowej fazie kultur pól popielnicowych w Europie Środkowej) 40 egzemplarzy pochodzi ze skarbów, 23 – z cmentarzysk, 4 – z osady; w późnym okresie epoki brązu (młodsza faza rozwoju kultur kręgu pól popielnicowych) 9 egzemplarzy pochodzi ze skarbów, 6- z cmentarzysk, 5 – z osad; w okresie halsztackim zapinki w skarbach nie występują, 26 egzemplarzy pochodzi z cmentarzysk, 40 – z osad.

W okresie kultur pól popielnicowych przez Morawy przebiega granica pomiędzy obszarem kultury łużyckiej a środkowodunajską kulturą pól popielnicowych. Jednocześnie teren Moraw leży na obrzeżu oddziaływań z terenów zachodnich. Podobnie w okresie halsztackim obserwuje się wpływy z południa Europy i z zachodu. Sytuacja taka odzwierciedla się również w rozwoju brązowych fibul. Na podstawie analizy zapinek autor podjął próbę ustalenia dokładnych kierunków oddziaływań kulturowych na obszar Moraw w poszczególnych okresach chronologicznych.

W tym tomie PBF, podobnie jak w innych autorstwa Říhovskyého¹¹, klasyfikacja materiału została przeprowadzona według pojedynczych cech morfologicznych przedmiotów, co zdaniem autora, pozwala na większe możliwości i kombinacje. Klasyfikacja zapinek nawiązuje do tradycyjnego podziału opracowanego jeszcze przez O. Tischlera¹² i R. Beltza¹³.

Podział na poszczególne rodzaje fibul został przeprowadzony w oparciu o takie cechy jak: forma kabłąka, rodzaj połączenia kabłąka ze szpilą, forma sprężyny, forma pochewki (łożyska dla szpili), kształt nóżki.

Autor wyróżnił na Morawach następujące główne rodzaje zapinek (w ramach nich grupy, typy oraz warianty):

⁷ E. Sapouna-Sakellarakis, Die Fibeln der griechischen Inseln, PBF XIV/4, 1978.

⁸ T. Bader, Die Fibeln in Rumänien, PBF XIV/6, 1983.

⁹ P. von Eles Masi, Le fibule dell'Italia settentrionale, PBF XIV/5, 1986.

¹⁰ D. Gergova, Früh- und ältereisenzeitliche Fibeln in Bulgarien, 1987.

¹¹ J. Říhovský, Die Sichel in Mähren, PBF XVIII/3, 1989.

¹² O. Tischler, Beiträge zur Anthropologie und Urgeschichte Bayerns, 4, s.47, 1881.

¹³ R. Beltz, Zeitschrift für Ethnologie, 45, s. 659, 1913.

1 – starsze, dwuczęściowe zapinki o kabłąku drucianym (1 egz., Bz D).

Obecność tego typu zapinki na Morawach należy wiązać z oddziaływaniem kręgu nordyjskiego;

2 – starsze, jednoczęściowe zapinki o kabłąku drucianym (11 egz., Ha A1).

Zapinki te są charakterystyczne dla weltyckiej fazy zachodniej grupy środkowonaddunajskiej kultury pól popielnicowych. Poza Morawami występują na ich terenach ościennych;

3 – jednoczęściowe zapinki o kabłąku liściowatym (11 egz., Ha A1-Ha B1).

Centrum wyjściowe tego typu fibul znajdowało się w Kotlinie Karpackiej, skąd forma ta rozprzestrzeniła się dalej na zachód;

4 – dwuczęściowe zapinki o kabłąku liściowatym (59 egz., Bz D-Ha B2).

Zapinki tego typu występują powszechnie w Europie Środkowej w okresie kultur kręgu pól popielnicowych;

5-zapinki typu „Posamenterie” (8 egz., Ha A1-Ha B2).

Nieliczne tego typu zapinki zdobione motywami ptaka czy półksiężycy mają swoją genezę już poza Kotliną Karpacką, a mianowicie na terenach Moraw i Czech podczas trwania tam kultury lużyckiej;

6 – zapinki siodłowate (10 egz., Ha B2-Ha B3).

Przykłady tego typu zapinek na Morawach są najbardziej na północ występującymi egzemplarzami tej grupy, których obszar genetyczny znajduje się na południu, przede wszystkim na terenie Słowenii;

7 – zapinki harfowate (5 egz., Ha B3).

Występują tylko w centralnej Europie: północno-wschodniej Austrii i Czechach, na Śląsku i Morawach;

8 – zapinki okularowate (11 egz., Ha A1-Ha C).

Terenem genetycznym dla tych fibul są obszary Czech i Słowacji. Obszar Moraw stanowi obszar przejściowy przy rozprzestrzenieniu się ich na dalsze tereny;

9 – zapinki podwójnie okularowate w układzie czteroliściastym (3 egz., Ha C-Ha D).

Poza południowymi Morawami występują jeszcze w Austrii;

10 – zapinki płytowe z blachy w układzie czteroliściastym (6 egz., Ha C-Ha D).

Są to formy podobne do zapinek, które wystąpiły na cmentarzysku w Hallstatt;

11 – zapinki łukowate (6 egz., Ha B3-Ha D).

Niewykluczone, że część tego typu zapinek to importy z terenów Italii, niektóre z nich posiada-

ją swe odpowiedniki z terenów Bawarii, czy z cmentarzyska w Hallstatt;

12 – zapinki łukowate z ozdobą z bursztynu, kości, szkła (4 egz., Ha C-Ha D).

Obecność tych zapinek na Morawach to wynik oddziaływań z terenów śródziemnomorskich, jak i wschodniohalsztackich;

13 – zapinki czółenkowate (51 egz., Ha C-Lt A).

Licznie występujące na Morawach tego typu zapinki posiadają swoją genezę na terenach Italii lub północno-zachodnich Bałkan;

14 – zapinki wężykowate (1 egz., Ha D).

Obszar wyjściowy tego rodzaju zapinek leży w Italii, występują one na tych samych terenach, co zapinki czółenkowate;

15 – zapinki w kształcie zwierzęcia (2 egz., Ha D).

Zdobienie zapinki motywem zoomorficznym wskazuje na oddziaływania z obszaru kultury zachodniohalsztackiej;

16 – zapinki o ozdobnej nóżce (3 egz., Ha D).

Mogą to być importy z obszaru kultury zachodniohalsztackiej;

17 – szczególna forma zapinki ze stożkiem na nóżce? (1 egz., Lt A).

Jest to egzemplarz najstarszego horyzontu lateńskiego na Morawach.

Przy wydzieleniu poszczególnych grup w obrębie wcześniej wyodrębnionych rodzajów autor bierze pod uwagę takie kryteria jak: forma kabłąka, forma nóżki, kształt główki szpili, występowanie zwojów ósemkowatych na końcu kabłąka, długość zwoju sprężyny, obecność centralnych zwojów ósemkowatych, forma pochewki szpili i nóżki oraz rodzaj napięcia sprężyny.

Przy nazwaniu, określaniu typów, jako dalszego stopnia zróżnicowania w obrębie wcześniej wydzielonych grup zapinek, autor rozpatruje następujące cechy: forma główki szpili, wielkość zakończenia tarczy spiralnych, długość zwoju sprężynowego, jak też wielkość zakończenia tarczy spiralnych, forma bez lub z centralnym sklepieniem (nitowaniem) na tarczach spiralnych.

Przy wyróżnianiu poszczególnych wariantów autor uwzględnił takie drugorzędne cechy morfologiczne, jak forma przekroju kabłąka, rodzaj ornamentu, obecność pochewki, występowanie i forma nitów ozdobnych, rodzaj zdobienia kabłąka.

Na tle dotychczasowych publikacji omawiających grupę zabytków – zapinek z Moraw praca J. Říhovsky'ego wyróżnia się niewątpliwie korzystnie zakresem i dokładnością przeprowadzonej analizy, uzupełniając w wielu elementach poprzednie

opracowania. Na szczególne podkreślenie zasługuje niezwykła dokładność (wręcz drobiazgowość) widoczna w przeprowadzonym podziale typologicznym materiału, gdzie każdy element budowy zapinek łącznie z występującym na nich ornamentem stanowił kryterium podziału (nawet poddane analizie zostały egzemplarze fragmentarycznie zachowane, a ich dokumentacja rysunkowa zamieszczona w tablicach).

Niestety autor nie wyciągnął wniosków dotyczących zróżnicowanego kontekstu występowania zapinek, ich zmiennego natężenia ilościowego w poszczególnych okresach. Uderza przede wszystkim fakt, że zdecydowana większość egzemplarzy z młodszej epoki brązu wystąpiła w tzw. skarbach, a znikoma ilość zapinek na osadach, natomiast w okresie halsztackim zestawienie to kształtuje się zgoła odmiennie: zapinki nie występują w ogóle w skarbach, natomiast największa ich ilość wiąże się z kontekstem osadowym. Przyczyny tego zjawiska mogą wiązać się ze zmianą funkcji, jak i symboliki analizowanych przedmiotów. Brak

przejrzystego zestawienia (w formie tabeli czy wykresu) wszystkich wyróżnionych grup, typów i wariantów zapinek uwzględniającego ich kontekst występowania, chronologię i zmienność natężenia ilościowego.

Należy żałować również, że autor w ogóle nie poruszył kwestii interpretacyjnych dotyczących ewentualnej funkcji i symboliki analizowanych zabytków (chodzi o kształt i ornament dwuczęściowych zapinek o kabłąku liściowatym, zapinek okularowatych, płytowych, typu „Posamenterie” zdobionych motywami ptaka, półksiężyca), uwzględniając ich kontekst występowania. Oczywiście nie jest to zarzut deprecjonujący omawianą publikację, jest to raczej wynik braku wypracowanej metody dotyczącej ogólnie zagadnień związanych z szeroko pojętą kulturą symboliczną.

Należy teraz oczekiwać kolejnych prac poświęconych problematyce fibul z okresu kultur pól popielnicowych i okresu halsztackiego dotyczących przede wszystkim terenów sąsiednich, tj. terenów Czech i Słowacji.

Sławomir Górka

Adres autora:

mgr Sławomir Górka
Katedra Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego
ul. Szewska 48
50-139 Wrocław